השמטות הרמב"ם[1]

המושג 'השמטות' שייך בכל ספר ובפרט בספר מקיף כמו משנה תורה. בכלל המושג 'השמטות' ישנם 'השמטות נקודתיות', שבדרך כלל יש לכל השמטה כזו סיבה נקודתית ומקומית, או על כל פנים צריך לחפש סיבה כזו, וישנם גם 'השמטות כשיטה'. השמטות כשיטה - זה כשמחבר משמיט באופן עקבי השמטות מסויימות על פי שיטה שהוא קבע לעצמו. אולי שייך להכליל בכלל זה גם 'השמטות כשיטה בשוגג' - שהמחבר משמיטם בטעות מחמת שלפי שיטת עבודתו הם משתמטים ממנו באופן עקבי יחסית.

'השמטות כשיטה' בספר משנה תורה, הן השמטות הרמב"ם בעניני אמונות מסויימות המובאות בתלמוד, כגון שדים, רוחות רעות, עין הרע, מזיקים, השפעת המזלות והכוכבים, ואפילו במקום שיש להם השלכה מעשית - הנהגתית או הלכתית. אין ספק שהשמטותיו אלו נובעות מדעותיו האישיות בעניינים אלו, המפורשות בספרו בהלכות עבודה זרה פרק יא, בהלכות ט-יא-טז, ובתשובותיו ובספר מורה הנבוכים.

בכלל 'שיטה' זו השמיט את האמור בשבת קטז., שבשחרית צריך ליטול ידיו ג' פעמים משום רוח רעה, וכן השמיט את האמור במו"ק יח., שאשה מעוברת העוברת על ציפורנים שבקרקע חיישינן שמא תפיל, וכן השמיט את כל דיני מזיקים וזוגות ורוחות רעות שבפסחים קי.-קיב., וכן השמיט את האמור בברכות נד:, ג' צריכים שימור - חולה חתן וכלה, וכן השמיט את האמור בב"ב ב:, אסור לאדם לעמוד בשדה חבירו כשהיא עומדת בקמותיה כדי שלא יזיקנו בעין רעה, וכן השמיט את האמור בכריתות ו., לאכול בראש השנה קרא ורוביא כרתי וסילקא. כמו כן השמיט להא דאמרינן בנדה יז., שיש סכנה לאכול שום או בצל או ביצה קלופה שעבר עליהם לילה משום רוח רעה.

פורום אוצר התורה

כמו כן השמיט את האמור בגיטין ע., הבא מבית הכסא אל ישמש מיטתו עד שישהה חצי מיל מפני ששד של בית הכסא מתלווה עמו, וכן השמיט את כל הסוגיא דהוריות יג:, העוסקת בדברים המשכחים את הלימוד בדרך לא טבעית, כגון העובר בין שני גמלים וכו'. כמו כן השמיט את דברי מסכת סופרים כ,א-ב, שיאמר ללבנה בשעת ברכת הלבנה: ברוך יוצרך ברוך עושך וכו' ורוקד ואומר כשם שאני רוקד כנגדך ואיני נוגע ביך כך אם ירקדו אחרים כנגדי לא יגעו בי וכו'. כן השמיט להא דאמרינן במו"ק יח., שברית כרותה לשפתיים ויזהר אדם שלא להוציא דבר רע מפיו.

נראה גם שמחמת כן השמיט בהלכות גירושין ב,יג, את האמור בגיטין סו., שמי שמושלך בבור ואומר כתבו גט לאשתי חיישינן שמא שד הוא, עד דחזו ליה בבואה דבבואה, והכסף משנה שם טרח לתת טעם אחר להשמטתו. כמו כן במכות ו:, מבואר שהתראה מפי השד הויא התראה, וכשהביא הרמב"ם הלכה זו בהלכות סנהדרין יב,ב, לא הזכיר שד אלא כתב דהויא התראה אף אם לא ראה את המתרה ורק שמע קולו, ע"כ, וכיוצא בזה השמיט עוד הרבה.

טעם הרמב"ם בזה כנראה מחמת שהוא סובר שכל אלו הדעות אינם חלק מהתורה אלא אלו אמונות שהיו מצויות בקרב רוב בני בבל, ומחמת כן האמינו בזה גם כמה אמוראים ומסדרי התלמוד, ואפשר שהחכמים שהיו

---

[1] מאמר זה נכתב על ידי מחבר ספר 'אור חדש' – שהוא הרחבת הבית יוסף לאורך כל הבית יוסף על ידי הוספת רבבות שיטות ראשונים שלא נזכרו בבית יוסף. ניתן לקבל מהדורה דיגיטלית של הספר על ידי בקשה למייל - A0583234688@GMAIL.COM

בדורות שלפניהם או בדורות שאחריהם או אמוראי ארץ ישראל לא סברו בזה כאמונות בני בבל, והרמב"ם סובר שהתלמוד בבלי בלול מדעות התורה ודעות בני בבל, ולא כל הכתוב בו נחשב לחלק ממשי מהתורה המסורה בידינו - דעה שהחזיקו בה ראשונים וגאונים רבים, מי פחות ומי יותר, אמנם קשה למוצאה להדיא אצל הראשונים באשכנז או אצל בעלי התוספות.

שורש הדברים עד כאן ידוע יחסית. מכאן ואילך אני רוצה לדון בדבר חדש - 'השמטה כשיטה' חדשה. שאיני בטוח אם מדובר כאן ממש בשיטה - בשוגג או בכוונה - או שמא צירוף מקרים בעלמא.

עמקות חכמתו של הרמב"ם ידועה לכל, ואף בקיאות הרמב"ם ניכרת לכל מי שיבדוק את מקורות פסקיו בנושאים שהלכותיהם מפוזרות בתלמוד זעיר פה וזעיר שם - ובה"ג והרי"ף לא אספום - כגון הלכות תלמיד חכם המובאות בהלכות דעות שבספר המדע. בקיאות הרמב"ם בתלמוד מפעימה ביחוד אם נתחשב בעובדה שלא עשה שימוש בספרי התוספות ואולי אף בפירוש רש"י. ספרי ספרד הרי"ף והגאונים שהשתמש בהם הרמב"ם היו ספרים שעיקר מגמתם היתה 'עמקות מקומית וחתירה לפסק הלכה' ולא 'עשיית כל התלמוד ככדור', ועם כל זה זכר הרמב"ם את כל המובאות המוזכרות רק במקום אחר בתלמוד 'אגב גררא' - דבר נפוץ ושגרתי בתלמוד הבבלי.

אמנם, מצינו בספר משנה תורה כמה השמטות של דינים הלכתיים, ששייכים להלכות שיש עליהם מסכת מסודרת, אך לא הוזכרו כלל באותה מסכת, לא בגמרא ולא ברי"ף, והוזכרו רק במסכת אחרת אגב גררא. אם אכן יש כאן 'השמטה כשיטה', הנימוק יהיה או מחמת שאישתמיטיתיה לרמב"ם דינים אלו מחמת גודל המלאכה שנטל על עצמו, או מחמת שהרמב"ם סבור שכיון שלא הובאו בדוכתייהו, שמע מינה שאינם הלכה. אמנם בחלק מההשמטות ודאי אי אפשר לומר שאינם להלכה. אתן כמה דוגמאות שמצאתי, ויתכן שיש עוד רבות.

א. בכתובות ז., מבואר שמותר מן התורה לעשות ביום טוב מלאכות לצורך אוכל נפש רק אם מלאכות אלו שוות לכל נפש. דבר זה פסקוהו להלכה כל הראשונים אף על פי שלא הוזכר כלל במסכת ביצה, והוזכר רק פעם אחת בתלמוד אגב גררא. אך הרמב"ם השמיטו ולא הזכירו כלל בהלכות יום טוב - מבחינת חשיבות דין זה שיש לו השלכה מדאורייתא על מלאכות רבות ביום טוב, יתכן שזו אחת ההשמטות המשמעותיות ביותר בספר משנה תורה.

ב. באותה סוגיא בכתובות מבואר דאמרינן 'מתוך שהותרה לצורך הותרה גם שלא לצורך', לגבי חבורה, וחבורה לפי דעת הרמב"ם בהלכות שבת ח,ח, אסורה משום מלאכת דש, ומבואר מזה שדין מתוך נאמר בהרבה מלאכות ולא דוקא בהוצאה והבערה, אבל הרמב"ם בהלכות יום טוב ד,ד, כתב דאמרינן מתוך רק בהוצאה והבערה - ובאמת במסכת ביצה הוזכר 'מתוך' על שני מלאכות אלו בלבד, ונמצא שלפנינו השמטת דין מחמת שהוזכר רק במסכת אחרת.

ג. תקיעת שופר ביום ולא בלילה - כך נשנה במשנה במגילה כ:, והרמב"ם לא הזכירו בהדיא בהלכות שופר, אף על פי שהוא ודאי הלכה. (בספר מעשה איש כתוב שרב אחד מחוץ לארץ ביקר בארץ וכשנכנם לראות את החזון איש, שאל את החזון איש על השמטה זו, ולתדהמת השואל השיב החזון איש שלגודל המלאכה, הרמב"ם שכח להביא דין זה).

ד. בתרומות ב,ג, תנן הנוטע בשבת, בשוגג יקיים ובמזיד יעקור, והובא דין זה בגיטין נג:, ושם נחלקו בזה רבי יהודה ורבי מאיר, והרמב"ם השמיט דין זה בהלכות שבת, וכמו כן הושמט מהטור והשו"ע, ובאמת דין זה לא הוזכר במסכת שבת, והביאור הלכה בסימן שיח,א ד"ה אחת, כתב שדין זה ודאי הלכה שהרי כן איתא בהדיא בגיטין, ע"כ.

ה. בב"ק ב., אמרינן שאדם שעשה שתי תולדות בשבת בהעלם אחד חייב שתי חטאות, וכ"כ הרמב"ם בהל' שגגות ז,ו, אמנם כתב על דין זה 'יראה לי' - והכסף משנה הביא שכבר נשאל רבי אברהם בן הרמב"ם, למה אמר 'יראה לי', והלא היא גמרא ערוכה בריש בבא קמא, ובסוף דבריו כתב רבי אברהם: 'ואפשר שנתעלם ממנו מקום זה בשעה שכתב יראה לי' - ובאמת לא הוזכר דין זה בדוכתיה בפרק כלל גדול בשבת או בדיני שגגות במסכת כריתות.

ו. בהמה שנפלה לבור יש חשש שנעשית טריפה ואסורה, ובב"ק נא., מבואר שאדם ובהמה יכולים למות מנפילה של עשרה טפחים, ומבואר שם גבי נפילה שיהיה בה חשש טריפה - דהיינו רק אם נפלה מגובה י' טפחים, וכיון שמכריסה לקרקע יש ד' טפחים, מצטרפים ד' טפחים אלו עם הגובה שבבור, ואם יש בבור עוד ו' טפחים חשיב נפילה לגבי טריפה, ואם התגלגלה על גבה ונפלה לבור, צריך עשרה טפחים כי נפלה מגבה ולא מרגליה, ע"כ, והרמב"ם בהלכות שחיטה ט,ח, אמנם כתב דבעי עשרה טפחים, אך לא הזכיר שהטפחים שמרגליה עד הקרקע מצטרפים, ושאם נפלה על גבה אין מצטרפים, וכבר תמה על זה הכסף משנה שם והבית יוסף ביו"ד נח,א, ובאמת דין זה לא הוזכר בדוכתיה בחולין, אמנם, גם שיעור עשרה טפחים לא הוזכר בחולין, ואותו הרמב"ם כן כתב, ומכל מקום בחולין מב., תנן נפלה מן הגג, ע"כ, וסתם גג הוא לפחות עשרה טפחים.

ז. הרמב"ם בהלכות שחיטה א,ג, כתב שמותר לאכול חגבים חיים, ע"כ, והעיר בעל הגהות מימון שם, דאמנם אין בהם איסור אבר מן החי, אבל מכל מקום אסור לאוכלם משום בל תשקצו כדאיתא בשבת צ:, וכן תמה על הרמב"ם המגיד משנה, והדרכ"מ והרמ"א ביו"ד סי' יג,ב, הביא להלכה את דברי הגהות מימון דמותרים משום אבר מן החי ואסורים משום בל תשקצו, ע"כ, אבל הרמב"ם השמיט את דין בל תשקצו בחגב חי, ובאמת דבר זה הובא רק במסכת שבת אגב גררא.

ח. בשבת ל:, אמרינן שיש ללמוד מתוך שמחה של מצוה, ופריך דאמרינן שצריך ללמוד באימה, ומשני הא ברב והא בתלמיד, ועוד משני הא והא ברב, הא בתחילת הלימוד והא באמצע הלימוד, והשמיטו הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה.

ט. במו"ק טז:, אמרינן שאין לשנות לתלמידים בפרהסיא בשוק אלא רק בצינעא בבית המדרש, והשמיטו הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה.

י. בביצה לא:, אמרינן חותמות שבקרקע מתיר אבל לא מפקיע וחותך ושל כלים מתיר ומפקיע וחותך, והביאו כן הטוש"ע והב"י בסי' שיד,ז, והרמב"ם השמיטו, ובאמת מקומו במסכת שבת ולא בביצה.

יא. בביצה כג., אמרינן סחופי כסא אשיראי ביום טוב אסור, ובאמת דין זה נוהג גם בשבת, ומקומו במסכת והלכות שבת, והשמיטו הרמב"ם, אך ראשונים רבים הביאוהו להלכה.

יב. בב"ק טז:, אמרינן שאדם צריך להוסיף לצורך הידור מצוה עד שליש ממחיר עיקר המצוה, ופסקו כן הטוש"ע והב"י באו"ח סי' תרנו, לגבי ד' מינים, והרמב"ם השמיטו, ובאמת דין זה הובא בתלמוד שלא בדוכתיה.

יג. בכתובות ס., אמרינן צינור שעלו בו קשים וסתמוהו, מותר למעכן ברגלו כלאחר יד, ופסקוהו הטוש"ע באו"ח סי' שלו,ט, והרמב"ם השמיטו, ובאמת דבר זה לא הובא בדוכתיה במסכת שבת, אולם דבר זה הובא ברי"ף במסכת שבת, ואפילו הכי הושמט ברמב"ם.

יד. בשבת קנא:, תנן עושין כל צרכי המת וכו' קושרים את לחיו לא כדי שיעלה אלא שלא יוסיף לירד, וכן קורה שנשברה סומכין אותה בספסל, לא כדי שתעלה אלא כדי שלא תוסיף לירד, ופירש רש"י שאסור לסומכה כדי שתעלה דהוי ליה בונה, ע"כ, והושמט דין זה ברמב"ם, ואף על גב שנשנה דין זה במסכת שבת, מכל מקום לא נשנה גבי דיני בונה אלא נשנה אגב גררא בין דיני ממצוא חפצך ודבר דבר ודיני טיפול במת.

טו. בעירובין סד:, אמרינן שאין מעבירין על האוכלין, ופירש רש"י שהרואה אוכלים בדרך אינו רשאי לעבור מעליהם ולהניחם שם, ע"כ, והיינו שצריך להרימם משם, והשמיטוהו הרמב"ם והטוש"ע אבל המגן אברהם בסי' קעא,א, הביא כן להלכה, ובאמת דבר זה לא הובא בדוכתיה בברכות.

טז. בב"ב כ:, אמרינן בכל עושין מחיצה חוץ ממלח ורבב, אבל במלח איסתרוקנית עושים, וכן אם הניח קורה על המלח עושים, והשמיטו הרמב"ם בהל' שבת טז,כא, כשכתב במה עושים מחיצה, וזה הובא שלא בדוכתיה.

יז. בשבת קמא., ובביצה ל., אמרינן לי ישב אדם על פי המבוי כנגד הלחי, שמא יתגלגל לו חפץ ואתי לאיתויי, ופסקוהו הרי"ף והרא"ש בשבת שם, וכן הטוש"ע באו"ח סי' שסג,ה, אבל הרמב"ם השמיטו, ובאמת הוא לא הובא בדוכתיה בעירובין.

התחושה העולה מצירוף כל ההשמטות האלו, שלפנינו ענין עקבי, וכפי הנראה הוא בשוגג. מעתה יש לנהוג זהירות כשרוצים להוציא הלכה מהשמטת הרמב"ם. מי שנרתע מהאפשרות שתפול שכחה לאחד מגדולי הראשונים, ראוי לו לראות את לשון רש"י בשבועות מב. ד"ה כיון - 'שכחתי לפרש המשנה, והנני מפרשה כאן'! כלומר הוא שכח לפרשה במקומה והוא מפרשה אחרי כמה דפים שלא במקומה.

כאן אני מוסיף כנספח, שצריך לבדוק בצורה יסודית את השימוש שהרמב"ם עשה בחיבורים המכונים 'מסכתות קטנות', הנדפסים בגמרות אחר מסכת עדויות. נפגשתי עם כמה דוגמאות של השמטות של הרמב"ם ממסכת סופרים, וספק אצלי האם בכלל הרמב"ם התייחס לחיבורים אלו כדבר מוסמך מאוד או רק ככתבי הגאונים.

אציין כאן כמה דוגמאות של השמטות דינים ממסכת סופרים

סופרים כ,א, לברך על הלבנה במוצאי שבת, וכל הנוסח שאומרים אחר הברכה - הושמט ברמב"ם בהל' ברכות י,יז.

סופרים א,י, גבי מנין השיטות בספר תורה - אינו תואם את דברי הרמב"ם בהל' ס"ת ז,י.

סופרים ג,ז, דין ספר תורה שניקדו או שפסקו לפסוקים - הושמט ברמב"ם, וכבר העיר על זה הריב"ש שהובא בב"י ביו"ד בסוף סי' רעד.

סופרים ב,יא, אין תופרים במקום הכתב, הובא בטוש"ע ביו"ד סי' רעח,א - הושמט ברמב"ם בהל' ס"ת סוף פרק ט.

סופרים שם, ספר תורה שנקרע תולה עליו מטלית מבחוץ - הושמט ברמב"ם שם בסוף פרק ט, והביאו שם הגהות מימון באות ח.

דוגמאות אלו נאספו באקראי, ויתכן שיש עוד רבות.